

Από την παρουσίαση (présence-présentation) στην αναπαράσταση (re-présentation): οι δύο χρόνοι του επίκαιρου στην εισήγηση του Scarfone

Σχόλιο στην εισήγηση του Καναδού ψυχαναλυτή Dominique Scarfone στο συνέδριο των γαλλόφωνων ψυχαναλυτών, CPLF 2014, με θέμα «Το Επίκαιρο».

Γιώργος ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΣ

Η ενδιαφέρουσα και πλούσια σε ιδέες εργασία του D. Scarfone θέτει εξ αρχής, άμεσα ή έμμεσα, μια σειρά ερωτημάτων που απασχολούν την ψυχανάλυση από τη γέννησή της μέχρι και σήμερα. Η διάκριση μεταξύ (μνημονικού) ίχνους και εντυπώματος, η σύνδεσή τους με την κλινική και δη την *κλινική του επίκαιρου* (που ενδεχομένως αποτελεί κι ένα μεγάλο μέρος της σύγχρονης κλινικής πράξης), η διάσταση της υποκειμενικά βιωμένης εμπειρίας, η θέση της αντίληψης και οι απαρχές της αναπαράστασης και της δόμησης του ψυχικού οργάνου, όλα αυτά τα θεμελιώδη ερωτήματα είναι στενά συνδεδεμένα με την θεωρητική και κλινική μελέτη που μας «παρουσιάζει» ο D. Scarfone. Περνώντας από τις όχθες της συνάντησης με το φροϋδικό «πράγμα» (das Ding) μέχρι εκείνες που τέμνουν το «πραγματικό» (Réel) του Λακάν¹, ο Scarfone μας προσκαλεί να σκεφτούμε την έννοια της εμπειρίας ως τέτοιας, όπως αυτή παρουσιάζεται καταρχάς στην αισθητηριακή αντίληψη. Το «πράγμα» αντιστοιχεί σε μια εμπειρία (βίωμα) χωρίς το υποκειμενικό στοιχείο, μια εμπειρία κυριολεκτική, έξω από κάθε υποκείμενο που την ερμηνεύει, την αξιολογεί, την αναιρεί, την μεταφράζει, την αλλοιώνει ή την οικειοποιείται. Το επίκαιρο έχει καταρχάς λοιπόν αυτή την απόχρωση: της αντίληψης, εκείνου που παρουσιάζεται ως τέτοιο στην αντίληψη, και ως προς αυτό γειτνιάζει με το «πράγμα»². Το φροϋδικό «πράγμα», που ως όρος εισάγεται το 1895 στο *Σχέδιο για μια επιστημονική ψυχολογία*, αντιστοιχεί σε εκείνο που δεν μπορεί να γίνει κατανοητό, στο άφατο και το απροσπέλαστο. Είναι ένας σκοτεινός πυρήνας που ασκεί ωστόσο διαρκώς μια δύναμη έλξης και γι' αυτό έχει την ιδιότητα να «επιστρέφει πάντα». Ωστόσο, η εργασία του Scarfone δεν στέκεται μονάχα σε αυτό. Εισάγει εξ αρχής την ενδιαφέρουσα και πρωτότυπη υπόθεση της ύπαρξης δύο χρόνων εκδήλωσης του «επίκαιρου» (κατά τα άλλα μη χρονολογήσιμων χρόνων), επομένως την ιδέα της ύπαρξης δύο διαφορετικών ποιοτικά χρόνων. Σύμφωνα με την ιδέα αυτή, ο δεύτερος χρόνος του «επίκαιρου» είναι ένας χρόνος που ανοίγεται σε μια προοπτική, που φέρει μία δυναμική, μέσω της ζωντανίας που δίνει στα πράγματα. Και πράγματι, αποτελεί αυτή η υπόθεση μια ιδέα που μπορεί να μιλήσει στην κλινική πράξη. Διότι, αν το καλοσκεφτούμε, πέρα από τις τόσες, επανειλημμένες, φροϋδικές αναφορές (1896) για την ύπαρξη ενός «επίκαιρου/ενεστωτικού» πυρήνα, παρόντος σε κάθε ψυχονεύρωση ή, επίσης, πέρα από τις αναφορές του Freud (1898, 1916-17) για το ότι το σύμπωμα μιας «επίκαιρης/ενεστώσας νεύρωσης» μπορεί να είναι συχνά πρόδρομο ενός ψυχονευρωτικού συμπώματος, στοιχεία στα οποία αναφέρεται εξάλλου ο Scarfone (από τις πρώτες σελίδες της εργασίας του), αν λοιπόν το σκεφτούμε, η ιδέα της ύπαρξης ενός επίκαιρου χρόνου ο οποίος αποτελεί άλλοτε το

¹ Για τον Scarfone (2014, σ. 189), το «Πραγματικό» είναι επίκαιρο αλλά «ο επίκαιρος πυρήνας» της αναπαράστασης συμπεριφέρεται περισσότερο όπως το λεγόμενο «κομβικό σημείο» (point de capiton) του Λακάν.

² Χωρίς πάντως να παραλείπει να αναγνωρίσει ότι για τον Freud ο «επίκαιρος πυρήνας», που συναντάμε σε κάθε ψυχονεύρωση, δεν είναι το ίδιο απροσπέλαστο με το «πράγμα» (2014, ό.π., σ. 161).

ερέθισμα και την αφορμή και άλλοτε την αποκλειστική δίοδο διέλευσης για την πρόσβαση σε πυρήνες της ψυχονεύρωσης, αποτελεί αναπόσπαστο και σχετικά συνηθισμένο μέρος της αναλυτικής πρακτικής. Είναι συχνά με αφετηρία κάτι που είναι επίκαιρο που, εντός της ανάλυσης, αναλυτής και αναλυόμενος θα αναζητήσουν να δώσουν νόημα, να συνδέσουν, να κατανοήσουν. Με αυτόν τον τρόπο, το σύμπωμα «επικαιροποιείται», ξαναζωντανεύει, ακόμα κι όταν μοιάζει να περνά απαρατήρητο ή να εντάσσεται, να δεσμεύεται ή και να εξαντλείται μέσα στη συμπεριφορά, στη ρουτίνα και στη δράση: πραγματώνει, ωστόσο, ορισμένες από τις δυνατότητες εκείνες που στον πρώτο χρόνο του «επίκαιρου», ίσως να μην υποψιαζόμασταν καν. Βρισκόμαστε λοιπόν στον 2ο χρόνο του επίκαιρου, στο επίκαιρο με το δεύτερο νόημα. Εκείνο δηλαδή που προσφέρεται, κατά τον Scarfone, ως μια στιγμή «βαρύτητας» (*gravité*) της αναπαράστασης, η οποία εξάλλου στο βάθος της φέρει πάντοτε μέσα της «έναν πυρήνα κενό και αδιαφανή, αδιαπέραστο (*opaque*)» (Scarfone, 2014, σ. 151-152).

Ακολουθώντας επίκαιρες τάσεις της ψυχοσωματικής, «το επίκαιρο» (*l'actuel*) θα έπρεπε να το δούμε σε συνάρτηση με εκείνο που σχετίζεται με τα συμβάντα (*le factuel*), δηλαδή με έναν λόγο που αναφέρεται σε εκείνα που συμβαίνουν, που συνέβησαν. Έτσι, η ρουτίνα όπως και η πλήξη του αναλυτή αποτελούν αναπόσπαστα μέρη της κλινικής του «επίκαιρου», τουλάχιστον με την πρώτη έννοια του επίκαιρου, αν ακολουθήσουμε τον διαχωρισμό που προτείνει ο Scarfone. Πρόκειται σε αυτές τις στιγμές, ακριβώς, για έναν «χρόνο που δεν περνά», κατά την έκφραση του Pontalis (1994), μια ιδέα και μια πρόταση που ξαναπαίρνει ο Scarfone για να προσθέσει ότι για να μπορέσει κανείς να υπόκειται σε έναν τέτοιο χρόνο, για να τον προσεγγίσει, θα πρέπει να κάνει να σωπάσει αυτός ο αδιάκοπος λόγος του εγώ που αναζητά πάντα να ονομάσει, να κατηγοριοποιήσει, να αξιολογήσει και να ερμηνεύσει, αντί να αφήσει να περάσει κάτι. Ένα μάλλον εριστικό ερώτημα που τίθεται στο σημείο αυτό είναι εκείνο του αν, κατά τη διάρκεια μιας τέτοιας εμπειρίας, βρισκόμαστε στους αντίποδες της αναλυτικής εμπειρίας ή αν, αντιθέτως, βρισκόμαστε ακριβώς στον πυρήνα της. Κι αυτό όχι μόνο από τη μεριά του αναλυτή, ο οποίος – ούτως ή άλλως – θα χρειαστεί «να σωπάσει» και να αφήσει να περάσει κάτι, αλλά κι από τη μεριά του αναλυόμενου. Τίθεται δηλαδή το ερώτημα του κατά πόσον ένας τέτοιος χρόνος «επίκαιρου» είναι όχι μόνο αναπόφευκτος αλλά και απαραίτητος εντός της αναλυτικής εμπειρίας. Εξάλλου, κάθε άλλη στάση θα ήταν πιθανότατα ιδεαλιστική στο βαθμό που η *infantia* ετυμολογικά παραπέμπει στην αδυναμία-ανικανότητα να μιλήσει κανείς, έτσι που τελικά η *infantia* (που για τη φροϋδική ψυχανάλυση έρχεται να αντικαταστήσει εκείνο που εκπροσωπούσε για τη νευρολογία και τον νευρολόγο Freud η *aphasia*) εμμένει ακόμα και μετά την κατάκτηση του λόγου, ευρισκόμενη στην καρδιά του υποκειμένου του λόγου. Η εμπειρία παραμένει έτσι καταδικασμένη στο να είναι ανέφικτο να διηγηθεί εξ ολοκλήρου.

Σύμφωνα με τον Scarfone, το κενό στον πυρήνα της αναπαράστασης είναι εκείνο ακριβώς που το εγώ αποπειράται να συσκοτίσει, καταδικασμένο καθώς είναι να αναζητά πάντοτε το οικείο, αποφεύγοντας το ξενικό. Μια τάση που οδηγεί το εγώ, άπαξ και σχηματιστεί, να εστιάζει την προσοχή του με τέτοιο τρόπο ώστε, τελικά, λίγο έως πολύ, να μην αντιλαμβάνεται παρά μόνο εκείνο που ανταποκρίνεται στις προσδοκίες και προσμονές του. Αυτό σημαίνει ότι το εγώ προδίδει την αντίληψη κι ενώ αυτή του πρόσφερε τη δυνατότητα της ύπαρξης. Διότι το εγώ αποτελεί καρπό της αντίληψης, στο βαθμό που κάθε αντίληψη αφήνει πίσω της ένα μνημονικό ίχνος κι ένας αριθμός από αυτά τα ίχνη οργανώνονται σε ένα σύνολο που σχηματίζει το εγώ. Αυτή όμως η προδοσία του εγώ απέναντι στην

αντίληψη εγγράφεται στο ζωτικό του πλάνο, ένα πλάνο που θα πρέπει να είναι αναπόφευκτο, στο βαθμό που το εγώ, όπως κάθε δομή, έχει αρχικά ως λειτουργία να εξασφαλίζει την ίδια του τη δομική σταθερότητα και μονιμότητα, κάτι που το οδηγεί, υποστηρίζει ο Scarfone, «να επανέρχεται διαρκώς στο ίδιο» και να επιχειρεί να προσομοιάσει κάθε καινοτομία που προέρχεται από τα έξω, έτσι ώστε να την καταστήσει παρόμοια με εκείνο που έχει ήδη συγκροτηθεί. Απέναντι, ωστόσο, στο απρόσμενο και το απροσδόκητο που επιβάλλει το πραγματικό, το εγώ κινδυνεύει με τραυματισμό, και θα είναι τότε το άγχος-σήμα εκείνο που θα χρειαστεί να προετοιμάσει το εγώ προκειμένου να αποφύγει το τραύμα. Αλλά αυτό το άγχος, αυτό το σήμα κινδύνου, είναι ακριβώς εκείνο που δραστηριοποιεί και ενεργοποιεί το φιλτράρισμα μέσω του οποίου φτάνουμε στη συσκότιση της παρουσίας/της παρουσίας. Με αυτόν τον τρόπο, το εγώ επιβάλλει μόνιμα μια καθυστέρηση στην εξέλιξη των αντιληπτικών γεγονότων και ως προς αυτό μοιάζει με το όργανο της όρασης: δεν μπορεί να δει χωρίς φως, αλλά βλέπει στο βαθμό που δεν το κοιτάζει άμεσα, απευθείας και κατάφατσα. Το ορατό καθίσταται επομένως εφικτό μονάχα μέσω μιας καθυστέρησης, όπως στην αγιογραφία της Αναγγελίας (του Ευαγγελισμού) του ζωγράφου Altichiero da Zevio. Είναι σαν το ζήτημα να ήταν να δοθεί στο εγώ ο απαραίτητος χρόνος προκειμένου να κινητοποιήσει αναπαραστάσεις τέτοιες που θα ήσαν επιδεκτικές στο να προικοδοτήσουν με «μια ανεκτή ψυχική ένδυση» εκείνο που παρουσιάζεται. Αλλά αυτή η κινητοποίηση των αναπαραστάσεων έχει, επίσης, ένα επίκαιρο κομμάτι, το οποίο θα προσδιορίσει, εν μέρει, τη μορφή αυτής της ένδυσης. Ο Scarfone επισημαίνει πάντως ότι το ουσιώδες δεν βρίσκεται ούτε σε αυτό το κάλυμμα ούτε στην επίκαιρη αγκίστρωση, αλλά στην, πιθανή ή μη, *εργασία* ανάμεσα στα δύο, όπως και στην περίπτωση του λανθάνοντος και του έκδηλου περιεχομένου ενός ονείρου. Στις απαρχές της ψυχανάλυσης, στη γέννησή της ως νέας μεθόδου, υπήρξε ένας αποκλεισμός των «επίκαιρων (ενεστωσών) νευρώσεων», ένας αποκλεισμός που προσδιόρισε το πεδίο εφαρμογής της νέας μεθόδου. Ωστόσο, πολύ γρήγορα, ο Freud αντιλήφθηκε τις μεικτές καταστάσεις καθώς και τα περάσματα ανάμεσα στους δύο αντιτιθέμενους πόλους (ενεστώσεις νευρώσεις/ ψυχονευρώσεις άμυνας).

Στο επίκεντρο του πρώτου μέρους της εργασίας του Scarfone βρίσκεται λοιπόν η αναγνώριση της ύπαρξης ενός «πέραν του αναπαραστάσιμου και του κατανοήσιμου». Η πρόσβαση δεν είναι άμεση. Αντιθέτως, το φως, το οποίο υποτίθεται αποτελεί ένα μέσο για να δει κανείς και να μπορέσει να διακρίνει, γίνεται ταυτόχρονα, στο έργο τέχνης του Altichiero da Zevio, ένα εμπόδιο. Μας επιτρέπει να δούμε και να διακρίνουμε αλλά μας θέτει ταυτόχρονα ένα όριο, αυτό το όριο εντός του οποίου θα χρειαστεί να εργαστούμε και στο οποίο, επίσης, οφείλει κανείς να υπόκειται: δεν μπορούμε να τα δούμε όλα, κι από την άλλη εκείνο που μας εμποδίζει την πρόσβαση σε κάτι, είναι το ίδιο που μας αφήνει ανοιχτή τη δίοδο προς αυτό. Άλλωστε, σύμφωνα με τον Freud, όπως υπενθυμίζει ο Scarfone, η αντίσταση αποτελεί μια αναγκαία συνθήκη για κάθε αναλυτική εργασία. Έτσι, ο φεγγίτης που έχει ενταχθεί στην τοιχογραφία του Altichiero da Zevio επιτρέπει στον Scarfone να εντάξει, με τη σειρά του, στην πρότασή του την ύπαρξη δύο στιγμών εκδήλωσης του επίκαιρου. Η πρώτη είναι εκείνη που παρουσιάζεται υπό τη μορφή ενός ωμού εμποδίου στην εργασία της επεξεργασίας, ως μια μη επεξεργασμένη όψη και η δεύτερη είναι εκείνη που φέρνει στη σκηνή την απαραίτητη αγκίστρωση για τη βιωμένη εμπειρία. Είναι έτσι που για τον Scarfone, η ένταξη αυτού του φεγγίτη κάνει ένα έργο τέχνης, που έχει επιτελεστεί κατ' αυτόν τον τρόπο, να μην αναπαριστά πραγματικά (εδώ: την Αναγγελία-τον Ευαγγελισμό) αλλά να *παρουσιάζει*.

δελτίο της ελληνικής ψυχαναλυτικής εταιρείας [τεύχος 52] 4

Το κείμενο του Scarfone υπενθυμίζει ότι είναι εντός της αντίληψης εκεί όπου μπορεί κανείς να βιώσει καταρχάς την εμπειρία της παρουσίας, επισήμανση που μας οδηγεί στην ιδέα μιας αντίληψης που θα ήταν προάγγελος της αναπαράστασης (της εσωτερικής παρουσίας): πράγματι, όπως είχε υποστηρίξει ο Freud στο κείμενο για την άρνηση (1925), κάθε αναπαράσταση «υπήρξε κάποτε αντίληψη». Το ερώτημα του «επίκαιρου» δεν αφορά αποκλειστικά μία κλινική κατηγορία. Αντιθέτως, εκτείνεται μέχρι τα όρια της ψυχονεύρωσης, κατοικώντας στον πυρήνα σχηματισμού των συμπτωμάτων της, ενώ δεν παύει να επερωτά το ζήτημα του σχηματισμού του ονείρου, της *επικαιρότητας του ονείρου*, καθώς και το ζήτημα της συμμετοχής ή συμβολής του σώματος (αλλά και της ύπαρξης άγχους) στα όνειρα. Με αφετηρία ορισμένες επισημάνσεις του Freud πάνω στην έννοια της «συγκόλλησης», ο Scarfone υπογραμμίζει ότι ποικίλες αναπαραστάσεις θα *συγκολληθούν* με τον αδιαφανή και σταθερό πυρήνα – εντός του οποίου συναντάμε τη διέγερση, τον ερεθισμό και το άγχος – για να τον επικαλύψουν. Το νόημα επομένως οποιουδήποτε ψυχικού σχηματισμού δεν είναι αυθύπαρκτο αλλά αποδίδεται *από* και καταλογίζεται *προς*, μια προοπτική που εντάσσει υποχρεωτικά στη σκηνή τον άλλον. Από τα παραπάνω θα μπορούσαν να προκύψουν ορισμένες επισημάνσεις, οι οποίες εγγράφονται στο πλαίσιο του οικονομικού μοντέλου ή και εκτείνονται πέραν αυτού. Μία εξ αυτών θα μπορούσε να διατυπωθεί υπό τη μορφή του ακόλουθου ερωτήματος: η τοιχογραφία της Αναγγελίας της Σύλληψης (του Ευαγγελισμού) δεν αποτελεί ταυτόχρονα μια στιγμή γονιμοποίησης, κι από εκεί δεν αναπαριστά ήδη την είσοδο του σεξουαλικού στη σκηνή, επομένως του γόνιμου-γονιμοποιητικού; Είναι προς αυτό το ερώτημα, μεταξύ άλλων, που ανοίγεται το κείμενο του Scarfone στα επόμενα κεφάλαια.

Βιβλιογραφία

- Freud S. (1895), *Projet d'une psychologie*. In: *Lettres à Wilhelm Fliess*, Paris: PUF, 2006.
- Freud S. (1896), *Nouvelles remarques sur les psychonévroses de défense*. In: *Névrose, psychose et perversion*, Paris: PUF, 1973.
- Freud S. (1898), *La sexualité dans l'étiologie des névroses*. In: *Résultats, idées, problèmes I*, Paris: PUF, 1984.
- Freud S. (1916-17-[1915-17]), *Conférences d'introduction à la psychanalyse*, Paris: Gallimard, 1999.
- Freud S. (1925), *La négation*. In: *Résultats, idées, problèmes II*, Paris: PUF, 1985.
- Pontalis J.-B. (1994), *La saison de la psychanalyse*. In: *Ce temps qui ne passe pas*, Paris: Gallimard, 1997.

δελτίο της ελληνικής ψυχαναλυτικής εταιρείας [τεύχος 52] 5

Scarfone D. (2014-[2013]), *L'impassé, actualité de l'inconscient*. *Bulletin de la SPP. Εισήγηση στο 74ο Συνέδριο Γαλλόφωνων ψυχαναλυτών*, Μόντρεαλ, Καναδάς.